

زن از منظر نهج البلاغه

عصمت نوروزی فرد^۱

چکیده

برای درک جایگاه و منزلت زن در اسلام باید به بررسی آن در اندیشه بزرگان دین پرداخت. این مقاله به دنبال پاسخ به این سوال است که زن در سیره امیرالمومنین(ع) چه جایگاهی دارد. این رویکرد با روش توصیفی - تحلیلی به شناسایی، استخراج و تحلیل جایگاه زن پرداخته است. یکی از منابعی که از دیرباز درمباحث انتقادی درباره جایگاه و منزلت زن در نگرش دینی مورد استفاده قرار گرفته است، کلام امیرالمومنین(ع) در نهج البلاغه است. برخی با تمسک به ظاهر کلام آن حضرت در خطبه های هفتادونه و هشتاد درباره نقص عقل، نقص ایمان و نقص سرمایه و همچنین منع مشورت با زنان، کمال پذیری زن و وجود ارزش های والای انسانی او را انکار کرده و او را موجودی بی ارزش می دانند. عده ای دیگر، با تاکید بر منزلت و کرامت والای زن، کلام حضرت را منافی با منزلت و جایگاه حقیقی اش پنداشته اند. تحلیل جایگاه زن در نهج البلاغه و سیره حضرت علی(ع) ثابت می کند که ایشان با وجود سنت جاهلیت، به شخصیت و مقام زن احترام بسیار گذاشته و او را مظهر جمال و عطوفت الهی معرفی کرده اند. در کلامی دیگر، زن را مانت الهی دانسته که ارزشمند و قابل احترام است و باید آنچنان که شایسته امانت گذاری است از او محافظت و نگهداری شود.

واژگان کلیدی: امام علی(ع)، نهج البلاغه، جایگاه زن در نهج البلاغه، حقوق زن، نقص عقل زن.

۱. طلبه سطح دو مدرسه علمیه سعدیه خواهران رامیان

درمتون دینی، احادیث بسیاری درباره زن و جایگاه ارزشی - اخلاقی، حقوقی، اجتماعی، اقتصادی و فرهنگی او آمده است. امروزه زنان ذخیره های انسانی مهم و ارزشمندی برای سازندگی، اعتلای معنوی و مادی کشور محسوب می شوند و شرکت ایشان در فعالیت های اجتماعی در حوزه های فرهنگی، اقتصادی و سیاسی از لوازم اساسی رشد کشور و آزرمان های انقلاب اسلامی تلقی می شود. دیدگاه امیرالمومنین (ع) درباره زنان در نهج البلاغه، یکی از جدی ترین مسائل اجتماعی و فرهنگی و تفکر دینی در این عصر و یکی از زمینه های پرسش نسبت به مذهب شیعه است. درسیره حضرت علی (ع) علی رغم سنت جاهلیت به شخصیت و مقام زن احترام بسیار می گذاشته است. در کرامت و منزلت زن همین بس که او را مظهر جمال و عطوفت الهی معرفی نموده و در بخشی دیگر از زن به عنوان امانت الهی یاد می کند که همچون امانت های دیگر خداوند ارزشمند و قابل احترام می باشد و باید آنچنان که شایسته امانت گذار است از او محافظت و نگهداری شود. امام علی (ع) پیش از هر مکتب مادی طرفدار زن، مدارا با زنان را تحت هر شرایطی حتی در صورت بد رفتاری و اهانت لازم و ضروری دانسته و خشونت و تعرض به او را محکوم نموده است. زن در نهج البلاغه ترسیم طراحی یک بعدی از چهره کامل زن در قرآن است. تحقیق های صورت گرفته در این زمینه نشان می دهند که برخی باتمسک به ظاهر کلام آن حضرت، به کمال پذیری زن و وجود ارزش های انسانی او بی توجه بوده و زن را موجودی دون پایه فرض کرده اند. برخی نیز با برشمردن ارزش های والای انسانی زن، کلام حضرت را در تضاد با جایگاه و ارزش واقعی زن دانسته اند. روش این تحقیق، کتابخانه ای و از نوع توصیفی - تحلیلی است و در آن پس از بررسی های نسخه ای، لغوی، ترجمه ای و شرح های مختلف درباره هر روایت، نظر نگارندگان با کمک شواهد و قرائن زبانی تبیین شده است. تاکنون پژوهش های گوناگونی درباره جایگاه زن در نهج البلاغه صورت گرفته است که به برخی از آنها اشاره می کنیم:

- دیاری بیدگلی و جعفری (۱۳۹۵)، در مقاله ای با عنوان «روایات نقصان عقل و ایمان زنان در منابع دست اول شیعه و سنی» وجود دارد، به دلیل اشکالات سندی، قابل استناد نیستند. در مواردی نیز اگر از ضعف سند آنها چشم پوشیم، باز هم به دلیل تقطیع کلام قابل استناد نیستند.

- فتاحی زاده و همکاران (۱۳۹۴) در مقاله ای به بررسی روایات امام علی (ع) در توصیف ویژگی های فردی زن پرداخته اند.

- اسمعیلی آهندانی (۱۳۹۴) در پژوهشی با عنوان «زن در آیین نهج البلاغه» دریافت که حضرت علی (ع) باتوجه به مقتضای زمان برخی ویژگی های زنان را بیان کرده است.

- فتاحی زاده همکاران (۱۳۹۳) در پژوهشی با عنوان «تاملی در روایات نهج البلاغه در نکوهش زن» روایات منقول از حضرت علی (ع) در مورد زنان و مباحث مربوط به آن را بیان کرده اند.

- طباطبایی و همکاران (۱۳۹۲) در مقاله ای با عنوان «معادشناسی ایمان در احادیث ان النساء نواقص الایمان» تبیین کرده اند که برفرض نادیده گرفتن ضعف و ارسال سند روایات مطرح شده، نقص به معنای ضعیف شدن و ایمان به معنای امن و آرامش است.

صارمی گروی و مجیدی (۱۳۹۱) در پژوهشی با عنوان «جایگاه و حقوق زن در نهج البلاغه» شخصیت، مقام، احترام، کرامت و منزلت زن را از دیدگاه امام علی (ع) بررسی کرده اند. برای نمونه، امام (ع) زن را مظهر جلال و عطوفت الهی و نیز امانت الهی خوانده است. حضرت به حقوق سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، تربیتی و اجتماعی زن توجه داشته و همواره مردان را به رعایت حقوق زنان توصیه کرده است.

- فاضلی دهکردی و فرمیپنی فراهانی (۱۳۸۹) در مقاله «بررسی هویت زن در نهج البلاغه و دلالت های تربیتی آن» بر آن اند که در نهج البلاغه چهار رویکرد درباره زن وجود دارد: ۱- ضرور بودن زن؛ ۲- ناقص بودن زن؛ ۳- یکسانی زن و مرد در همه عرصه ها (فمنیسم) و ۴- یکسانی زن با مرد در شرافت و کمالات، با وجود تفاوت در نقش ها و ویژگی ها.

مقاله پیش رو رسالت اصلی خود را بازخوانی دوروایت معین قراردادده که طی آن نتایج جدیدی به دست آمده است. در حقیقت، نگارندگان نه تنها با این دو روایت مخالفت و آنها را رد نکرده اند، بلکه با بررسی های متنی و فرامتنی در صدد ارائه خوانشی جدید و پذیرفتن برآمده اند. مباحث گذشته به صورت عام بوده اما من می خواهم به صورت خاص به آن بپردازم.

۲- مفهوم شناسی

زن در لغت: زن نقیض مرد می باشد. بشر ماده ؛ مقابل مرد. زن یک نام همگانی برای اشاره به انسان ماده است- انسان ماده- إمرأ - نساء (جمع).

زن در اصطلاح: زن به مونث (مفعول باب تفعیل از ابواب ثلاثی مزید فیه) و از ریشه أنث دراصل به معنای نرمی است و از آن جاکه درجنس زن نوعی نرمی ولطافت وجود دارد این واژه براو اطلاق شده است.

نهج البلاغه در لغت: به معنای «راه شیوایی» یا «راه فصاحت» می باشد. نهج البلاغه در لغت؛ نهج به معنای راه و روش روشن. بلاغت سخنی گویا و رسا، به مقتضای حال و میزان فهم مطالب سخن گفتن.

نهج البلاغه در اصطلاح: به معنای روش سخن گفتن ، سخن گویا و رسا.

۳- ویژگی های زنان از منظر نهج البلاغه

تربیت ، هدایت، تعالی و تکامل بشری که دغدغه اصلی و اساسی امیرالمومنین(ع) است، در خطبه ها، نامه ها و حکمت های ایشان نقش بسته است. حضرت علی(ع) زن را امانت الهی می داند که همچون امانت های دیگر خداوند ارزشمند و قابل اکرام و احترام می باشد و باید آنچنان که شایسته امانت گذار است از او محافظت و نگهداری شود. به همین جهت است که وقتی حضرت فاطمه(علیها السلام) رابه خاک می سپارند، می فرمایند:

((امانت خدا از دست من گرفته شد)). (نهج البلاغه، ترجمه دشتی، ۱۳۸۸: ۳۰۲)

دشمن با استفاده از عدم اطلاع و احاطه کافی افراد به مضامین ارزشمند نهج البلاغه، ذهن افراد به ویژه بانوان و دختران جوان را نسبت به آن منحرف کرده است.

زن مظهر عاطفه و محبت الهی است و از آنجا که معمولاً عاطفه بیش از قهر کارساز است، زن راه محبت را بهتر از مرد درک می کند. در پرتو همین نگرش است که حضرت علی(ع) در نامه ۳۱ می فرماید:

((ولاتملک المرأة من امرها ما جاوز نفسها فان المرأة ریحانه ... : کاری را که برتر از توانایی زنان است به آنها

واگذار مکنید؛ همانا زن گل بهاری است...)) (نهج البلاغه، ۱۴۱۴ق، نامه ۳۲) .

حضرت علی(ع) در کلامی دیگر تاکید دارند که نباید عواطف و احساسات صرف مبدا تمام انفعال و رفتار زن باشد بلکه بهره گیری زن از زیبایی های ظاهری وجودیش در تمام مراتب باید به گونه ای متفاوت باشد. در نهج البلاغه زنان را با عباراتی چون عقرب، شر، ناقص العقل، ناقص الایمان وصف شده اند.

با دقت در سخن حضرت مشخص می شود که ایشان، نقص عقل و حظ را به صورت صفت در مورد موصوفی معین فرموده؛ اگر من در برابر چنین افرادی با چنین خصوصیتی ایستادگی نمی کردم. آنان زنانی را که دارای چنین صفتی هستند [نواقص العقول و الحظوظ] چون عایشه را بر حاکمیت خود می نشانند. نظریه پردازان دین باور معتقدند که چون برای فهم قرآن باید به شان نزول آیات توجه کرد، برای فهم بهتر نهج البلاغه هم باید به شان صدور کلام حضرت(ع) توجه کرد.

خداوند متعال زن و مرد را از یک ماده آفریده و اینها در ذات و جوهر تفاوتی ندارند به همین دلیل حضرت علی(ع) زنان و مردان را سرمایه های یکسان خلقت می داند. اگرچه زن و مرد در بسیاری از صفات مشترک هستند اما در برخی موارد، اختلاف وجود دارد و این اختلاف ها برای فای وظایف آنها اثر می گذارند. (رسولی راوندی، ۵۵ - ۵۰)

۴- صفات و ویژگی های متفاوت زنان و مردان

صفات ذاتی

زنان، صفات ذاتی خاص و غیر قابل تغییری دارند که آنان را از مردان متمایز می کند. حضرت امیر(ع) در حکمت ۲۲۶ می فرماید:

((بهترین خوی زنان، بدترین خوی مردان است که همانا تکبر، ترس و بخل است. هرگاه زن متکبر باشد

به کسی جزمسر، سرفروود نمی آورد و هرگاه ترسو باشد از آنچه به او روی می آورد، می ترسد)).

از صفاتی که در نهج البلاغه برای زنان آمده است می توان به تکبر، ترس، بخل و لطافت زنانه اشاره کرد. زن نقطه تکامل زیباییست تا بدین طریق ظرافت آفریدگار خویش را به رخ مردان بکشاند. از لحاظ روانی زن احساسات بیشتری نسبت به مرد دارد. اما احساسات زن بی ثبات تر از مرد می باشد که یکی از عوامل قاطع نبودن زن در تصمیم گیری هایش می باشد.

((المراه عقرب حلوه اللسه : زن مثل عقرب است که نیش آن درآغازشیرین ولی مسموم است)). (نهج

البلاغه ، حکمت ۶۱)

دربریخی از نسخه ها کلمه ((اللسبه)) به فتح لام و دربریخی کلمه ((اللسبه)) به کسر لام و دربریخی کلمه ((اللسبه)) به ضم لام آمده است (خونساری، ۱۳۶۶، ۳۷۳/۱) لغت شناسان واژه ((اللسبه)) را به معنای نیش دانسته اند. بانگاهی به ترجمه های مختلف نهج البلاغه می توان دریافت که مترجمان ترجمه های متفاوتی از این روایت ارائه کرده اند. ترجمه صحیح چنین می شود : ((زن کژدمی است شیرین نیش)) باید توجه داشت اینگونه روایات، هشدار ی به مرد است تا فریب شهوت را نخورد. نیش عقرب، مثل نیش زنبور عسل نیست اگر انسان نداند عقرب است، از نیش آن احساس لذت و شیرینی می کند. این سخن بر آن نیست که بگوید زن عقرب است، بلکه می فرماید که خود را بانگاه به نامحرم به آتش ندهید. (فخر، ۸۶: ۳۲) همچنان سخنان امیرالمومنین (ع) در خصوص بانوان منحصر به نهج البلاغه نیست. همسو با محکّمات قرآن و سیره نبوی است. برای مثال آن حضرت در عبارت ((المراه ریحانه)) (نهج البلاغه ، نامه ۳۱) زن را گلی خوشبو و در روایت ((جهاد المراه حسن التبعل)) همسر داری زن را جهاد در راه خدا معرفی می کند.

۱۲- معاشرت زنان بامردان

حضرت علی (ع) به فرزندش امام مجتبی (ع) چنین توصیه می کند:

((تا می توانی کاری کن که زن تو بامردان بیگانه معاشرت نداشته باشد. بیرون رفتن آنان از خانه و معاشرت

بامردان بیگانه در خارج از خانه برایشان مضراست. اگر بتوانی کاری کنی که جز تو مرد دیگری را نشناسد ،

چنین کن)) (نهج البلاغه ، نامه ۳۱)

البته حوزه اخلاق و فقه از هم جدا هستند. اگر امام علی (ع) می فرماید زن بیرون نیاید ، این از نظر اخلاقی بهتر است. قرآن، زن را همان گونه دیده است که او در طبیعت است. زن در قرآن، همان زن در طبیعت می باشد. حضرت علی (ع)

که قرآن ناطق است همین گونه به زن نظری کند، و می فرماید که زن همچون گلی زیباست که باید از او محافظت شود تا لطافت او حفظ گردد. (مطهری، ۱۳۶۸: ۴۵۸/۱۹-۴۴۷)

۱۳- ویژگی های مثبت زن در نگاه امام علی(ع)

حضرت علی(ع) به محبت کردن به زنان تاکید دارد، و آنرا از اخلاق انبیاء می داند. از دیگر نکات وارزش هایی که امیرالمومنین(ع) برای زن قائل است، توجه واحترام به همسر است. حضرت علی(ع) در مجموعه مباهاتی که به آن فخر می کند وجود مبارک حضرت زهرا(س) به عنوان همسر است. از دیگر ویژگی های حضرت که در کتب روایی آمده است، کمک وهمکاری در کارهای خانه است. امام صادق(ع) فرمود:

((حضرت علی(ع) هیزم تهیه می کرد، آب می آورد و جارو می کرد و فاطمه (س) گندم آرد می کرد،

خمیری کرد و نان می پخت)). (برقی، همو : ۹)

حضرت زهرا(س) به قدری در منزل آب می کشید که اثر طناب در سینه او دیده می شد، و به طور مداوم از خدمت در خانه در زحمت بود. حضرت علی (ع) همیشه به دیگران سفارش می کرد که بارهای سنگین خود را به دوش زنانان نگذارید. (رسولی محلاتی، ۱۳۸۸: ۸۲۶)

حضرت علی(ع) همواره کوشش های پایان ناپذیر همسر خود را در خانه داری برای دیگران بازگو می کرد و سختی های کارهای خانه را گوشزد می کرد. (عبدالله بحرانی، عوالم العلوم، ج ۱۱، ص ۳۴۶-۳۴۷) روایت های اسلامی ثواب بسیاری را برای خانه داری زنان در نظر گرفته اند. حکایت پایگاه ارزشی و انسانی زن در منظر امام علی(ع) برگرفته از اصول و معیارهای ثابت و نحوه سلوک آن حضرت با خانواده است.

۱۴- تکریم زن در سیره امام علی(ع)

امیرالمومنین(ع) در خطبه ۱۰۵ نهج البلاغه در فراز ۹ تا ۱۱ به نعمت های وسیع حکومت دینی می پردازد که یکی از آنها تکریم زنان است.

((الله الله فی النساء. فان آخر ما تکلم به نبیکم ان قال اوصیکم بالنساء)). (نهج البلاغه ، خطبه ۱۰۵) در این خطبه امام

(ع) به احترام کنیزان تاکید دارد و برای آنها منزلت و کرامت قائل شده است. در واقع امام علی(ع) به این مطلب

اشاره دارد که برای رشد یک جامعه دینی به همان اندازه که مردان نقش ایفا می کنند زنان هم می توانند نقش مهمی را ایفا کنند چون تا قبل از اسلام کنیز هیچ ارزشی نداشت . ایشان در واقع برای حفظ شخصیت والای زن و جلوگیری از آسیب های جسمی و روحی اشاره به مطالبی کرده اند که زن می تواند بارعایت و عمل کردن به آنها در واقع فعالیت های سیاسی و اقتصادی را در جامعه داشته باشد. (نهج البلاغه ، حکمت ۲۶۶)

۱۵- نتیجه گیری

کتاب گرانسنگ نهج البلاغه و کلمات گوهر بار امام علی (ع) فارغ از نگاه اعتقادی، مذهبی برای عموم بشرمفید و ارزشمند است. درپاره ای از خطبه های نهج البلاغه نکاتی درباره حقوق زن وجود دارد که در نخستین برخورد شگفت آور به نظر می رسد. در واقع هر کدام از سخنان گوهر بار حضرت علی (ع) بر طبق اسناد الهی استوار بوده و صرفا برای برقراری حق در جامعه بیان شده است. در واقع دیدگاه امیر المومنین (ع) درباره زن در نهج البلاغه را می توان اینگونه خلاصه کرد که اسلام، زن را مثل مرد، موجودی محترم دانسته که باعث به وجود آمدن خیرهاست. نقص عقل زنان به معنی ضعیف بودن از لحاظ تدبیر عقلی در زنان است و هیچ ارتباطی به ایمان و ضعف عقیده در زنان ندارد. نقص الحظوظ، بدین معناست که زن، مالکیت کمتری دارد ولی بهره بیشتری می برد. اگر زنان از جهاد محروم هستند نیکو شوهر داری بر آنها جهاد است. زن مایه آرامش مرد است و مردان نیز وظیفه دارند که با زنان خود بانر می رفتار کنند. زن و مرد لازم و ملزوم یکدیگر هستند. حضرت علی (ع) به احیای حقوق زن از جمله سیاسی، اقتصادی، فرهنگی ، تربیتی و ... توجه خاص مبذول می فرمود و افزون بر آن مردان را به رعایت حقوق زنان توصیه می نمود.

۱. بتول، عفت، «جایگاه زن در سیره امام علی(ع) با تاکید بر نهج البلاغه»، تاریخنامه اسلام، سال چهارم، شماره هشتم، ۹-۳۱، پاییز وزمستان ۱۴۰۱.
۲. جعفری، محمدتقی، ترجمه و تفسیر نهج البلاغه، ج ۱۱، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۶۱.
۳. جوادی آملی، عبدالله، زن در آیین جمال و جلال، قم: اسراء، ۱۳۹۳.
۴. خوانساری، جمال الدین، شرح غررالحکم و درر الکلم، تهران: دانشگاه تهران، ۱۳۶۶.
۵. خویی، ابوالقاسم، مصباح الاصول، قم: مکتبه الدراوی، بی تا.
۶. دشتی، محمد، ترجمه نهج البلاغه، قم: موسسه تحقیقاتی امیرالمومنین (ع)، ۱۳۹۱.
۷. رسولی راوندی، محمدرضا، «بررسی روایات امام علی(ع) در توصیف ویژگی های فردی زن»، پژوهش نامه علوی، پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی، سال ششم، شماره دوم، ۴۹-۸۸، ۱۳۹۴.
۸. رسولی محلاتی، سیدهاشم، غررالحکم و درر الکلم، تهران: دفتر نشر فرهنگ اسلامی، ۱۳۸۸.
۹. زهره، برقی، «جایگاه حقوقی زن در نهج البلاغه»، نشریه پژوهش های نهج البلاغه، ش ۹ و ۱۰، بهار ۱۳۸۳.
۱۰. سیدرضی، شریف، نهج البلاغه، مترجم: علی دوانی، ۱۳۸۷، تهران: بنیاد نهج البلاغه، ۱۳۸۷.
۱۱. صارمی گروی، سکینه، مجیدی، حسن، «جایگاه و حقوق زن در نهج البلاغه»، فصلنامه علمی پژوهشی زن و فرهنگ، سال چهاردهم، شماره سیزدهم، ۳۱-۴۲، ۱۳۹۱.
۱۲. فخر، غلامرضا، «زن در آیین نهج البلاغه و مثنوی»، حافظ، شماره ۴۱، ۱۳۸۶.
۱۳. کلینی، محمدبن یعقوب، اصول کافی، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۶۷.
۱۴. مامقانی، عبدالله، تنقیح المقال، بیروت: موسسه آل البيت، ۱۳۴۹.
۱۵. مجلسی، محمدباقر، بحار الانوار، ج ۷۵ و ۷۸ و ۸۵ و ۱۰۳، بیروت: دارالاحیاء التراث العربی، ۱۴۳۰.
۱۶. مطهری، مرتضی، مجموعه آثار مسئله حجاب، تهران: صدرا، ۱۳۶۸.
۱۷. مکارم شیرازی، ناصر، پیام امام امیرالمومنین، تهران: دارالکتب الاسلامیه، ۱۳۸۶.

۱۸. نجاشی، ابوالعباس احمد بن علی بن احمد، *رجال نجاشی*، بی جا: موسسه نشر الاسلامی، ۱۴۰۷.

۱۹. هاشمی رکاوندی، سیدمجتبی، *مقدمه‌ای بر روانشناسی زن (با نگرشی علمی و اسلامی)*، تهران:

شفق، ۱۳۷۹.